

Tenzija in medsebojno oplajanje v Fabianijevi Akmi

Maks Fabiani: *Akma*. Fakulteta za arhitekturo UL in Ustanova Maks Fabiani, 2015; 178 str.

MIHA KOSOVEL

Fabianijeva Akma – Duša sveta, s prvim izidom malo po drugi svetovni vojni, v slovenskem prevodu pa leta 1999, je svojevrsten dokument časa, predvsem pa dokument Maksa Fabianija kot osebe, arhitekta, urbanista, inženirja, človeka visokega stanu. Zrcali človeka, živečega in delujočega v svetu, ki je vsako svoje delo prilagodil okolici in njenim specifičnim potrebam.

Morda *Akma* ne dosega strogih standardov filozofskih ali globine drugih modroslovnih del, zato je v krogih, ki se (poklicno) pečajo s takšno literaturo, mnogokrat tarča posmeha ali pa se jo vsaj obravnava z rezervo. A je tak pristop nedvomno napačen. *Akma* je v nekem smislu izredno praktična knjiga – spisana je skozi univerzalistični intuitivni uvid, ki pa nam, če ne drugega, poda zelo pomemben vpogled v držo do sveta in pristop do dela, ki ga je imel največji arhitekt naše grude. Lahko bi rekli, da je *Akma* bolj kot modroslovná knjiga neke vrste manifest avtorjevega urbanizma in arhitekture, vendar se od podobnih manifestov razlikuje že v temelju. V nasprotju z ostalimi modernisti – ti so v svojih manifestih želeli vzpostaviti nove smernice arhitekture, ki naj bi postala novi občí standard (tu nam gotovo pride na misel Le Corbusier) – Fabiani začénja iz že obstoječega, konkretnega, lokalnega. Izhaja iz tradicije in se naslanja na ljudsko modrost, pri tem pa skuša znotraj obstoječih okvirov zaznati in izpostaviti tiste silnice, ki jih je vredno spodbujati in nadalje razvijati, ter uničiti tiste, ki razvoj zavirajo.

Prav razvoj bi lahko označili za temeljno točko tako *Akme* kot tudi Fabianijevega poklicnega udejstvovanja. Ne gre mu za revolucijo, za rez z zgodovino in obstoječim ali za vzpostavitev nove občosti (seveda v skladu z lastnimi preferencami), temveč za evolucijo danega v nekaj boljšega, brez da bi se ob tem izgubil specifični lokalni duh. Zato je Fabiani v nekem smislu neviden arhitekt. V nasprotju z arhitekti jasnega in hitro razpoznavnega sloga skozi celoten opus, recimo Plečnikom ali Ravnikarjem, Fabiani ni zavezan nobenemu slogu ali struji, temveč se prek njih svobodno giblje. Uporablja jih kot orodje za lažjo umestitev svojih del v prostor, po drugi strani pa jih izkorišča za bolj naraven razvoj prostora samega. Podobno lahko rečemo tudi za Fabianija-urbanista. To nam potrdi že samo bežen pogled na Fabianijeve in Plečnikove urbanistične zasnove Ljubljane. Ko je prvi leta 1895 vzpostavil načrt centra popotresne Ljubljane, vključno z vsemi trgi, ki stojijo še danes, nanj ni gledal kot na zaključeno delo. Celó življenje ga je dopolnjeval in načrte

spreminjal v skladu z novimi stavbami in potrebami – zadnja dopolnitev sega v šestdeseta leta, tik pred njegovo smrtjo, ko je zaradi velikega demografskega prirastka predvidel vrsto stolpnic. Te je kasneje uresničil Ravnikar. Ta je, kot vemo, dolgo vztrajal pri ideji, da je potrebno Ljubljano preprosto prekriti z betonom. Da danes lahko občudujemo »Plečnikovo Ljubljano«, se imamo zahvaliti predvsem Fabianiju, saj mu je uspelo narediti odprto in fleksibilno ogrodje, ki je staremu omogočilo, da se pokaže v novi luči, hkrati pa dopustilo dovolj prostora za grajenje novega. Če se sprehodimo od Šentjakobskega trga po Stari Ljubljani čez Ljubljano na Prešernov trg in nato po Miklošičevi do železniške postaje (vse zamisel Fabianija), bomo na enem izmed lepših sprehodov začutili, da se je Ljubljana razvila v pravo evropsko prestolnico. Če bi dopustili, da se udejanjita Plečnikova ali Ravnikarjeva urbanistična vizija, Ljubljane, kot jo poznamo danes, gotovo ne bi bilo. Resda bi bila to še vedno Ljubljana, vendar pa bi bolj spominjala na malo Varšavo ... ali Germanio.

Infinitezimalni delci

Fabiani svoje delo začne s plansko izjavo, ki naj bi opisala cilj oz. vsebino celotne knjige: »Tako naj bi potekal razvoj človeka in družbe, če bi nanju gledali in ju presojali z vidika stalnega infinitezimalnega spreminjanja.« Fabianijeva osnovna teza je, da se vse nenehno spreminja, zato na nič ne moremo gledati kot na nekaj fiksnega. Tu ne govorimo o kolosalnih zgodovinskih ali političnih spremembah. Fabiani trdi, da na nobeno stvar ne moremo gledati kot na zaključeno ali prvotno, temveč jo moramo videti kot produkt razvoja s svojo preteklostjo in težnjo po neki prihodnosti. Nanjo namreč vpliva nebroj dejavnikov, ki so nam, vajeim videti le velike, izgotovljene stvari, nevidne. Ti dejavniki vpliva so seveda čutom nezaznavni. To so infinitezimalni, neskončno majhni delci, ki obstajajo od vekomaj in bodo obstajali do konca časov (če takšen konec sploh obstaja) in so podstat in smoter vsega, kar je in po čem vse je. Ta infinitezimalni svet je duša sveta: akma. Kako naj si to predstavljamo? Kot je poudarjal že marsikdo pred mano (v Sloveniji denimo Danijel Jarc v *Urbanih izzivih* leta 1992), so ti infinitezimalni delci v nekih vidikih podobni Demokritovim *atomom* ali pa Anaksagorjevim *homoioimerijam*, torej neskončno majhnim delcem prasnovi, ki izgrajujejo celoto našega sveta. Tako so tudi po Fabianiju akma neki pradelci, osnovni gradniki sveta in vesolja. Vendar z nekaj bistvenimi razlikami. Pri grških filozofskih očetih

duh spravlja te delce v gibanje in jih vodi (lahko bi rekli organizira) v celote, Fabiani pa zatrjuje, da so delci že enota duha in telesa oz. da niso ne duhovni ne telesni. Še več, zanj je vsak dualizem med telesnim in duhovnim, nesmiseln in ga je treba čim prej opustiti. Fabianijevi infinitezimalni pradelci torej niso le nek prah, iz katerega nastane beton sveta, temveč se v njih in prek njih dogaja razvoj sveta. Akma, ta univerzum infinitezimalnosti, ima torej svojo teleologijo in je tako vršilec vesoljne evolucije. Ta prasnov je hkrati um celotnega stvarstva – in to je verjetno tudi razlog, da je Fabiani za počelo svoje filozofije izbral nekoliko mistični indijski izraz, akma. Ta je hkrati tisto najmanjše in tisto največje, po čemer je vse. Je imanentno vsemu, je izvor in hkrati cilj vsega. Ima svoje življenje, vendar je to življenje povzeto v vsem, kar biva.

Ti infinitezimalni delci so prisotni v celotnem vesolju, se po njem večno premikajo, se povezujejo, združujejo in med seboj oplajajo in tako ustvarjajo nove in nove višje oblike biti. To bit Fabiani imenuje individuuum. Preden se osredotočimo na različne oblike individuuma, se moramo še nekoliko pomuditi pri izvoru zamisli o akmi. Nedvomno je temu botrovala tudi njegova inženirska izobrazba, ki je v veliki meri presegala njegovo klasično oz. humanistično učenost. Tako si te infinitezimalne delce lahko predstavljamo tudi kot sevanje, kot luč ali kot električno energijo. Za vse našete namreč velja, da so nevidne in praktično nezaznavne, in so kljub temu pogoj delovanja in obstoja drugih stvari. Hkrati pa zanje velja tudi, da obstajajo in vplivajo na druge tudi onkraj svojega (navideznega) nosilca oz. še dolgo po tem, ko ga več ni. Primer tega sta gotovo svetloba in sevanje, ki prihajata iz daljnega planeta in ju mi zaznavamo v sedanosti, tega planeta ali zvezde pa lahko že stoletja ni več.

V takšnem smislu akma sovpliva na vse in tudi individuumi, ki po njej nastanejo, (nevidno) sovplivajo na druge še dolgo po tem, ko prenehajo bivati. Oziroma z besedami našega avtorja: »Območja sevanja, s katerimi je obdan vsak individuuum, so sestavni del samega individuuma. Raznovrstni žarki se premočrtno oddaljujejo od individuuma in se povezujejo z vsem svetom. Snop teh žarkov se natančno ujema z značilnostmi posameznika. Posamezniki in njih sevanje so infinitezimalni, so akma našega videnja sveta. /.../ Tako vsaka stvar, misel ali dejanje vpliva na drugo stvar, misel ali dejanje. To je neskončen proces in je vzrok večnih sprememb« (str. 35-36). Iz povedanega bi lahko dejali, da je bistvena dolžnost arhitekta, urbanista, politika, pa tudi filozofa, ta, da sprevidi delovanje akme v vsaki stvari posebej, vidi njeno naravo in njeno usmeritev in potemtakem omogoči pogoje za njen nadaljnji razvoj.

Oblike individuuumov

»Pronicanje vsega v vse je resničnost, kot so resničnost: povsodpričujočnost vseh stvari, večno nastajanje novih posameznikov, nenehno spreminjanje, izžarevanje in iskanje ravnovesja« (str. 38). To bi lahko bila opredelitev akme in njenega delovanja, njene zakonitosti. Srečevanja, prepletanja in medsebojna harmonizacija teh infinitezimalnih delcev se izkristalizirajo v individuuum. »Po-

sameznik je edina stvar na svetu, ki si jo znamo predstavljati, in samo z njo se lahko ukvarjamo. Vsako stvar, misel ali dejanje, vsak kamen ali delec materije, ki se loči ali razlikuje od druge stvari, opredeljujemo kot *individuuum*« (str. 45). Individuum je edina stvar, ki jo lahko preučujemo, saj se taloči od vsakega drugega individuuma, hkrati pa moramo upoštevati tudi njegovo pogojenost znotraj celote. Individuum nastane preko sevanja drugih individuuumov, hkrati pa tudi sam vpliva, seva navzven. V osnovi je individuuum seveda neka stvar, kamen, delec materije, ki je tak, kakršen je zaradi let in tisočletji sovplivanja okolice. Vendar za Fabianija individuuum ni le materija. Individuum je tudi misel. Zgodovino misli (ali zgodovino vrst) večja sovplivanja vedno pretrsejo in prestavijo na višjo raven. Tako kot anorgansko ob dolgotrajnih pripravah naenkrat preide v organsko, se tudi znanstvene teorije naenkrat povsem spremenijo, preidejo v višje razumevanje, boljšo sintezo. Zato so, kot poudarja Fabiani, tudi znanstvene in fizikalne teorije, s katerimi operiramo in bomo še nadaljnja stoletja operirali, le neke vrste približek, pogojen s tistim, kar nam je bilo dano vplivati do sedaj. V tem, vedno bolj kompleksnem sovplivanju stvari, kjer vsakemu vplivu sledi nasprotni vpliv – reakcija, se prek medsebojne harmonizacije dogaja evolucija. Nižja bitja med seboj kompleksno reagirajo in tako postopoma omogočijo razvoj višjih individuuumov. Tenzija sovplivanja se razreši v obnovi, novi stvarnosti, novem individuuumu. Eden izmed teh kompleksnejših individuuumov je človek. Fabiani človeku ne priznava nekakšnega primata med bitji. Pravi celo, da ga stvarstvo premetava kot mineral, saj je njegovo poznavanje celote bistveno preozko, da bi lahko vedel, kako naj se obnaša in kaj naj počne. Čeprav meni, da je vsak človek dober in da ni človeka, ki bi bil sam po sebi zloben, vidi problem ravno v njegovi želi po uveljavitvi na neadekvaten način. Človek se, iščoč srečo ali svobodo, vsiljuje svetu. Ker pa ne premore pravega védenja, pride navzkriž s svetom in okolico. Tu pride do tenzij med ljudmi: do ljubosumij, do goljufij, sporov, podtikanj ipd. Ta tenzija se seveda dogodi, ker človek ne priznava svoje pogojenosti s strani vsega ostalega, tako narave kot soljudi. Posameznik-človek bi moral to sovplivanje prevzeti nase, da bi lahko začel delovati kot člen nečesa višjega.

»Zato si ga ne moremo zamišljati drugače kot enega od sestavnih delov bolj kompleksne oblike, ker je prepreden z neštetiimi vezmi na drugega in z njim sestavlja integralni del *superiornega individuuma*. Njegovo vlogo določa evolucija drugega, vse drugo – svoboda, dejavnost in misli – je temu podrejeno« (str. 65-66). Tenzija med posameznimi ljudmi se mora tako razrešiti v skladu s potrebami višjega individuuma, družine. Ta individuuum je bolj kompleksen od prejšnjega, saj so v njem in skozi njega ti individuumi vsebovani in medsebojno vplivajo drug na drugega do te mere, da sčasoma pride do neke vrste asimilacije. Tako kot se posamezniki v družini med seboj razlikujejo, se med seboj razlikujejo tudi družine. V kolikor želimo omogočiti razvoj družine, morajo posamezniki to pot asimilacije (brez da bi, seveda, izgubili svoje posebnosti) sprejeti. Na isti način pa tudi družina postopoma sprejme asimilacijo z dru-

gimi družinami in tako nastaja še višji individuum, ki je rod in kasneje narod. Narod je torej po Fabianiju nek vrste stoleten proizvod sovplivanja različnih individuumov (posameznikov, družin, rodov). Naroda ne tvorijo telesne (ali krvne) razlike, temveč kulturne in mišljenjske posebnosti, ki so se skozi stoletja izpopolnile na določenem kraju kot posledica določenih posameznikov in »objektivnih pogojev« (vpliv narave, rastja, podnebja, pa tudi materialov, s katerimi so razpolagali in se udeleževali). Fabiani tu razlike med narodi vidi predvsem v pristopu do dela, kar je sam opazil predvsem kot profesor arhitekture v interakcijah s študenti.

Zanimiv je (avtobiografski?) poudarek na mestu, ko govori o mešanju narodov. Pravi namreč, da bo potomec mešanega zakona sicer prevzel lastnosti obeh narodov, a se hkrati v noben izmed teh ne bo počutil povsem domače. Takšen posameznik bo zato moral preprosto sprejeti identiteto enega izmed staršev, vendar bo to vedno storil »z odporom in neprepričljivo« (str. 94).

Država

Če upoštevamo napisano, mora torej vsaka družba delovati v skladnosti, v nekem optimalnem ozračju, ki preko medsebojnih vplivov različnih (enkratnih, med seboj različnih) posameznikov omogoči bivanje višjega individuumu – družbene celote. V kolikor določen vidik uniči drugega, trpi družba kot celota. Po Fabianiju v družbi poznamo tri tipe posameznikov glede na njihove interese: prvi imajo pred očmi materialnega, drugi duhovnega, tretji pa čustvenega ali intuitivnega. Prvi dajejo prednost delu in podjetništvu in zato ustvarjajo materialno blagostanje v družbi, vendar pa lahko hitro zapadejo v egoizem in gonjo za denarjem (kot poudari, za tem trpi predvsem meščanski sloj), ki sta protidružbena. Zato potrebujejo drugi tip ljudi, torej duhovnega, ki služi za moralno oporo, je v službi vzgoje. Ta skupina mora biti nujno vključena pri delovanju v skupno dobro. Ravno tako pa je življenjsko potrebna tudi zadnja skupina, saj se lahko le preko nje izoblikujeta misel in razvijejo specifike naroda. Kultura in umetnost, ki sta lastna tej skupini, sta življenjskega pomena za kvaliteto bivanja in bi morala prodreti v življenje celotne družbe.

Vse naštetje skupine so neke amorfnе celote in kot take ne morejo zagotavljati optimalnega delovanja različnih sfer in vplivov, zato mora nastopiti najvišji (do sedaj poznani) individuum, tj. država. Država v nasprotju z narodom in drugimi skupinami, ni zgolj nek sad tradicije in sovplivanja posameznikov, temveč je sistemsko organizirana celota in je teritorialno zamejena, njen namen pa je višji razvoj naroda. V Fabianijevem pojmovanju države lahko zaslutimo nekaj tistega gentilizma, ki je obvladoval italijansko misel v prvi polovici 20. stoletja. Hegeljski neoidealist Giovanni Gentile je na državo prav tako gledal kot na višjo stopnjo razvoja, ki v svoji totalnosti vsebuje in organizira vse, in ravno zato omogoča vsem boljše, bolj kvalitetno in bolj smiselno življenje. Gentile je ravno zaradi te svoje miselnosti pristopil k fašizmu (in ne obratno, kot mu je mnogokrat napačno pripisano).

Brez revizionizma lahko na tem primeru vidimo, kako je bil zgo-

dnji italijanski fašizem v širokem krogu pojmovan kot neke vrste emancipatorno gibanje, ki bo ravno skozi funkcionirajočo in optimalno organizirano državo odpravil z vsemi zatohlimi provincialnimi posebnostmi, lokalne šerife, mafije, male spore in etnične izključenosti in jih povzdignil v službo nečesa višjega. Od tod tudi veliko število Judov, ki jih je najti med ustanovitelji in financerji fašistične stranke. Temu je botrovala njihova želja, da ne bi bili več izključeni iz družbe in bi postali del nečesa novega in skupnega (podobno vidimo tudi na začetku boljševizma v Rusiji). Pri tem je seveda veliko vlogo igralo tudi dejstvo, da je bil fašizem kot tak dokaj nejasna ideologija in je lahko v njem vsak videl tisto, kar si je želel.

Ideja totalne države je prisotna tudi pri Fabianiju. Sam seveda poudarja, da individuum-država ne sme biti v sporu z drugimi državami, temveč da mora v skladu s potrebami sklepati zavezništva. Država je za Fabianija garant in edini nosilec optimalnega razvoja. V pravi, moderni državi mora biti po njegovo vsaj 50 milijonov prebivalcev (mogoče je tudi zaradi tega odklonil profesuro na Dunaju, ki mu je bila ponujena po vojni?), da je mogoče zagotoviti razvoj na področju kulture in znanosti. V manjših državah pa se, pravi Fabiani, mentaliteta prebivalcev »hitro poplitvi in izgubi v labirintih nepomembnih lokalnih interesov«, poleg tega pa preprosto ne morejo vzdrževati modernih raziskovalnih inštitutov. Da bi država lahko zares funkcionirala kot celota, mora tudi asimilirati vse manjšine. Z asimilacijo namreč manjšina pripomore k skupnemu narodu, nasprotno pa lahko krni državo in njeno obrambo. Državo bi morali voditi, poleg parlamenta, čigar naloga je stik z množico, predvsem tehnik, ki nimajo strankarske pripadnosti, temveč znanje in veščine. Po Fabianiju bi morala biti totalna tudi vzgoja. Vse institucije bi morale delovati tako, da bi ustvarjale dobre državljane. Še več, vzgoja in izobraževanje bi morala potekati celo življenje: »Ker nas življenje vsak dan obogati z izkušnjo, se moramo vse življenje sistematično izobraževati. Večerni tečaji, didaktične radijske postaje, javna predavanja so zelo koristni. Družbeno sožitje, politična ozaveščenost, spoštovanje in razumevanje drugega, so vprašanja, ki jih je potrebno poglobiti že v šolah. Enako velja za zavest o higieni in dolžnostih državljana.«

Premagovanje in evolucija

Seveda država ni najvišji individuum, ki bo kdajkoli obstajal. Ta je le v fazi razvoja, v kateri smo se znašli (oz. v kateri se je znašel Fabiani). »Možnosti za preobrazbo vsake stvari so neomejene« (str. 172). V pravi prihodnosti bodo najprej izginile razlike med narodi in rasami, vendar se bo moralo dogoditi še nekaj vojn, preden bo človeštvo spoznalo pomembnost medsebojne različnosti in se tako dokončno medsebojno povežalo. Specifične lastnosti vsakega individuumu bodo postale vir sreče celotnega človeštva, zgodil se bo stik z nezemljani in s tem velik napredek v znanosti in tehniki. Človek bo presegel svojo zdajšnjo ujetost v telesno življenje: zmožen bo reinkarnacije, telepatije in prisotnosti na več krajih nankrat; človekova dejavnost bo kontemplacija, na duhovni način

bo lahko z drugimi posamezniki ustvarjal nova bitja; nazadnje se bo človek od zemlje odlepil, druga bitja, ki so vmes dosegla visok razvoj, bodo Zemljo zasedla. Da, Fabianijevo besedilo je čtivo, ki bo gotovo pritegnilo tudi ljubitelje znanstvene fantastike.

Za konec tega sestavka pa je pomembneje, da še enkrat objasnimo logiko akme in predvsem njeno idejno umeščenost v Fabianijevo poklicno udejstvovanje.

Akma je torej infinitezimalno pronicanje in medsebojno sovplivanje vsega. V tem nevidnem žarčanju nižji individuumi ustvarjajo višje. Ta evolucijski premik se dogaja v širšem časovnem razdobju in ga zato mnogi – tako meni avtor – ne zaznajo, saj vidijo svet le skozi optiko lastnega življenjskega razdobja. Da pa bi se prehod dogodil, mora kvantiteta vplivov, ki se kopiči znotraj časa, preiti v kvaliteto. Zato se pred vzpostavitvijo dogodi neka tenzija, znotraj katere hočejo različni individuumi avtonomijo zase, sami hočejo postati standard in s tem ovirajo pot akme. Take tenzije se torej zgodijo v razmerju med posameznikom in družino, družino in rododom in nato narodom, na višji ravni pa med manjšinami (in državo, kot poudarja Fabiani, sestavljajo manjšine) in državo. Akma seveda ni le interesno vplivanje, temveč stremi tudi k asimilaciji. Asimilacija je način, kako se prek akme vzpostavljajo novi, višji individuumi. Tenzija se torej v nekem trenutku sprosti v asimilacijsko moč, ki inteligenco in tisto, kar je dobro v vseh nižjih faktorjih, povzame v nekaj novega.

Dolžnost odločevalcev, med katere lahko nedvomno uvrščamo tudi arhitekta in urbanista, je, kot smo omenili že na začetku, da znajo te silnice uvideti in jim tudi s svojimi posegi omogočiti, da vzpodbudijo razvoj. Fabianijeva *Akma* je preprejena s konkretnimi in praktičnimi primeri za to. Eden od primerov je njegova kritika nehigienskih življenjskih razmer, v katerih biva veliko številno predvsem revnejšega prebivalstva. Ti namreč nimajo ustrezno urejenih prostorov, nimajo prostorov za intimo in sob za otroke, zato te vzgaja ulica in ne institucije, ki bi se morale ukvarjati z vzgojo novih državljanov.

Podobno meni tudi o mnogih italijanskih mestih, ki so arhaična in zatohla, prenapolnjena z zgodovinsko kramo. Seveda Fabiani ni futurist Marinetti, ki bi najraje preprosto zradiral Benetke in zasul »smrdljive kanale«. Sam predlaga, da je potrebno vzdrževati in obnavljati tisto, kar predstavlja pomemben kulturni dosežek, vendar bi morali kdaj tudi kaj porušiti, da bi takšna mesta lahko zares zaživele. »Vedno pride čas obnove, ki zahteva nujne spremembe, to je čas obnove, čas rušenja starih in uvajanje novih elementov, saj na svetu ni prostora za negibne stvari«. Vsaka stvar, vsaka zgradba ali institucija, četudi je bila vzpostavljena že stoletja nazaj, mora živeti, mora imeti smisel in tako soobstajati v življenju akme. To lahko opazimo tudi v njegovih načrtih, ki so vedno nezamejeni, nikoli dokončni, in v katerih daje močne poudarke na prehodnost, na dobre prometne povezave, zračnost in smiselnost.

Akma se danes lahko marsikateremu bralcu zdi nekoliko zastarel in času neprimeren tekst, vendar pa je v pristopu do prostora, ki veje iz njega, Fabiani bistveno bolj sodoben arhitekt/urbanist. \\

